

Київський «Синописис» як підручник з історії Русі-України

Юрій мицик

Перш за все необхідно пояснити це слово. Воно грецького походження і в переклад українською означає «стислий виклад». «короткий курс». Його *охоче* використовували українські та білоруські книжники, письменники-полемісти XVI — середини XVII ст., зокрема під такою назвою відомі декілька творів історико-богословського змісту, які виникли в ході полеміки між православними та уніатами. Але ці твори є призабутими, зате без згадки про анонімний друкований київський «Синописис» (перше віщання 1674 р., друге - 1678 р.: третє - 1680 р., цей тираж додруковувався у 1681 р.) не обходиться практично жоден підручник з джерелознавства та історіографії України, Білорусі, Росії, причому його часто трактують як пам'ятку російського літописання. Але як воно є насправді?

Перш за все нагадаємо, де було надруковано «Синописис». Він побачив світло у Києві, у друкарні Києво-Печерської лаври (про це є чіткі й недвозначні вказівки у самому тексті пам'ятки). Точі варто сумніватися в його українському походженні? Час *від часу* виникали дискусії про авторство «Синописису», оскільки ім'я його творця у тексті пам'ятки не названо. Висувалися три гіпотези, згідно з якими автором «Синописису» могли бути: 1) видатний український літописець, ігумен Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві, ректор Києво-Могилянської Академії, який був пов'язаний з Києво-Печерською лаврою Феодосій Софонович (початок XVII ст. - 1677); 2) лаврський друкар і поет Іван Армашенко; 3) видатний український філософ і богослов, архімандрит Києво-Печерської лаври, ректор Києво-Могилянської Академії Інокентій Пзель (помер у 1684 р.). Однак всі ці гіпотези не підтверджуються.

Софонович не мав відношення до створення «Синописису», незначні сліди використання його хроніки можна помітити лише у 3-у виданні киево-печерської па-

м'ятки. Гаповне ж, що історична концепція Софоновича різко відрізняється від тієї, яка зафіксована у «Синописисі». Софонович вів історію України з давніх часів, був прихильником теорії «Галич - другий Київ», розглядав історію Галицько-Волинського королівства як логічне продовження історії Київської держави Володимира Святого (автор же «Синописису» вважав Галич незаконним спадкоємцем Києва), потім викладав історію українських земель під владою Литви та Польщі і врешті сконцентрував свою увагу на українській козацькій державі - Гетьманщині, доводячи виклад подій до свого часу (1673 р.). Іван Армашенко був лише друкарем і автором акростиha, яким він завершив третє видання «Синописису» (по перших літерах кожного рядка цього вірша читається зверху вниз ім'я та прізвище: «Іоанн Армашенко»); 3) найскладніше з можливим авторством І. Гізеля (саме цього вченого найчастіше вважали автором «Синописису»), оскільки в заголовку книги зазначалося, що вона видана з його благословення. Однак поняття «з благословення» не тотожне авторству. Відомі інші лаврські книги з такою ж вказівкою, але поза сумні-

вом їх писали інші особи, а Гізель в кращому випадку був лише їх редактором.

На нашу думку, існує четверта особа, яка має всі підстави бути вшлжною як автор «Синописису». Це — Пантелеймон Кохановський (помер у 1685 р.) - чернець і економ Києво-Печерської лаври, людина очевидно українського походження, яка була наближеною Інокентія Гізеля. Саме він, між іншим, написав від Імені ченців Києво-Печерської лаври листа до царя Федора Олексійовича, у котрому сповіщав його про смерть Гізеля, що сталася 18 листопада 1683 р. Саме Кохановський ще за життя Гізеля створив два великих за обсягом твори, які мали продовжити «Синописис», а, ймовірно, і бути опублікованими. Це «Хронограф» (1681 р.) і особливий «Обширний Синописис руський» (1681 — 1682 рр.). Тут розвивалися ідеї, викладені в «Синописисі», а значна частина тексту останнього була до них включена. Видно планувалося публікація 4-го, значно розширеного видання «Синописису» під назвою «Обширний Синописис руський», але смерть Гізеля як покровителя друкарні, а потім і смерть самого Кохановського не дозволила цей намір реалізувати. Як «Хронограф», так і «Обширний Синописис руський», записуються в рукописах і в наш час. Таким чином, можна констатувати повний концептуальний збіг усіх трьох пам'яток та інші дуже важливі моменти (спільність назв «Синописис» та «Обширний Синописис»; становище П. Кохановського іт.д.). Все це дає підстави вважати справжнім автором твору саме Пантелеймона Кохановського.

Які ж події привертати увагу автора «Синописису» і якими були його суспільно-політичні та історичні погляди? Це видно зі змісту твору, який, щоправда, має певні відмінності у різних віщаннях. У першому виданні «Синописису» викладалася історія тільки Київської Русі, переважно Київського князівства. У другому — зміст пам'ятки був незначно розшире-

2009. - № 6

ний (розповіді про зішестя на престол царя Федора Олексійовича по смерті у 1676 р. його батька Олексія і про перший прихід турків під Чигирин у 1677 р.). Але у третьому виданні бачимо вже досить вагомі вставки. Сюди увійшла розповідь про другий прихід турків під Чигирин у 1678 р. і падіння колишньої гетьманської столиці. «Сказання про Мамаєве побоїще», ряддрібніших вставок, як от про Петра Влостовича, врешті вищезгаданий акровірш Івана Армашенка. Таким чином, текст «Синопису» найповніше представлений третім виданням (1680—1681 рр.). Його умовно можна розбити на три частини: 1) головна, де висвітлюється історія Київської Русі; 2) «Сказання ...», у котрому розповідається про Куликовську битву 1380 р.; 3) оповідання про оборону Чигирин у 1677—1678 рр.

Найважливішою є перша частина, в якій висвітлюються такі сюжети, як: походження слов'ян і їх розселення у Європі, історія Київського князівства, загарбання Києва та Києво-Печерської лаври орлами Батия і доля останньої у ХНІ — XV ст., розкол Київської митрополії у середині XV ст. і виникнення Московської митрополії. Велику увагу автор приділяє пануванню Володимира Святого, прийняття ним християнства, взяттю Києва великим князем литовським Гедиміном у 1320 р.

Слід зазначити, що «Синопис», як і інші твори Кохановського, є значно мірою компілятивним твором, він містить дуже мало оригінальної інформації, але й та зводиться до деталей та дрібних уточнень. Автор при написанні використав давньоруський літопис («Нестора»), Гуситський літопис, житіє князя Володимира Святого, польські хроніки М. Стрийков-

ського, М. Кромера, О. Гваньїні, польський переклад італійської космографії Д. Ботеро. Незначною мірою були використані також хроніка Ф. Софоновича, український хронограф 2-ї редакції, Києво-Печерський патерик, зокрема у друкованому в 1635 р. у Києво-Печерській лаврі польському перекладі Сильвестра Косова (Раїєгікоп), врешті, авторські особисті враження та свідчення очевидців. Значно ширше коло джерел було використане Кохановським при написанні «Хронографу» та «Обширного Синопису руського», але, як вище говорилося, вони йдосі не опубліковані.

Для історичної концепції «Синопису» характерним є величезна увага і пієтет щодо Києво-Печерської лаври як найважливішого православного центру в Європі (бачимо тут відгомін відомої теорії «Київ — другий Єрусалим»), до того ж автор був глибоко віруючим православним. Кохановський був також переконаним монархістом і прихильником військово-політичного союзу України з Росією, особливо актуального перед загрозою османського нашествия, він прагнув побільше розповісти про Московську державу. В умовах Руїни і все більшої залежності Лівобережної Гетьманщини від Москви така позиція була близькою до тих, що її дотримувався гетьман Іван Самойлович та його оточення. Дана концепція була близькою до тих, що пропагувалися московським урядом, і це полегшило шлях «Синопису» до читачів у межах Московської імперії, тим більше, що цей твір був опублікований та ще й церковнослов'янською мовою, зрозумілою в усьому слов'яно-православному світі. Слід підкреслити, що у Східній Європі було вже чимало друкованих історичних творів, насамперед хроніки

М. Стрийковського, О. Гваньїні, М. Бельського та ін.; певні історичні сюжети містилися у друкованих творах письменників-полемістів, були навіть видані стислі літописці кирилицею церковнослов'янською мовою («Хронологія» Андрія Римщі другої половини XVI ст.), але всі ці видання мали свої недоліки (вони були писані переважно польською мовою, зрозумілою далеко не всім, особливо у власне Московії, були надто стислими і не подавали загальної картаті історичного розвитку). От якби були видані тоді Густинський літопис, український хронограф або хроніка Софоновича, їм була б гарантована надзвичайна популярність у східнослов'янських читачів. Однак першим друкованим узагальнюючим твором з історії (переважно Київської Русі) став саме «Синопис», і це зробило його тоді своєрідним бестселером. Досить сказати, що «Синопис» часто видавався в Україні та Росії у XVIII - XIX ст. (близько 30 видань, причому вже в наш час він кілька разів перевидавався, хоча ці видання не є академічними), він поширювався у численних рукописних копіях, справив вплив на історичні твори східних слов'ян і балканських народів останньої третини XVII—XVIII ст., зокрема українські (літописи Г. Граб'янки, С. Величката ін.), російські (твори Михайла Ломоносова та ін.), болгарські (твори св. Паїсія Хіландарського), сербські (твори Йована Раїча), молдавські та ін.

Отже, можна зробити висновок, що київський «Синопис» є пам'яткою української історіографії, першим друкованим узагальнюючим твором з вітчизняної історії, він містив ряд актуальних ідей, що й забезпечило йому попри недоліки важливе місце у розвитку історичної думки.

Шановні читачі!

Не забудьте передплатити журнал «Історія в школах України» на друге півріччя 2009 року.

Передплату можна здійснити на 1 місяць, 3 місяці, півроку і рік.

Оплату приймають усі поштові відділення до 10 числа місяця, що передує передплатному.

Передплатний індекс 74644

Здано до набору 18.05.2009.
Підписано до друку 16.06.2009.
Формат 60 × 84/8.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 6,5.
Обл.-вид. арк. 7,1.
Наклад 3300 пр. Зам. 09-107.
Комп'ютерна верстка та друк
СМП «АВЕРС»:
04214, м. Київ, просп. Оболонський, 36.
Свідцтво про державну реєстрацію
ДК № 586 від 05.09.2001 р.